

kára készíti a legjobb agyakat.” A „*premiers*” azonban itt régies, hiányos alakja a pejoratív „*premiers venus*” szerkezetnek: vagyis éppen nem legjobb agyról, hanem amolyan közepesről, az első „jöttment” agyáról van szó. Majd az ellenséges tirádát így zárja le Verlaine: „*Ah! L'Inspiration, on l'évoque à seize ans!*” Azaz: csak tizenhat évesen bizunk az ihletben. Téreynél ez a gúnyos mondat belemosódik a környező fölsorolásba: „*Apollón s Gábrriel lantja, tizenhat éved / és Inspirációd, megidézett varázs!*” Kár, hogy ilyen „maszatolások” közepett kell fölhangozniuk oly remek soroknak, mint például: „*s versünk megindító, de agyunk szenttelen*”.

És ennek az írásnak vajon mi lehetne az epilógusa? Azt hiszem, valóban termékeny találkozásból fakadt ez a kötet. A SZATURNUSZI KÖLTEMÉNYEK szerzőjének nemcsak rendkívüli tehetségéről tanúskodott, hanem feladatvállaló hajlandóságáról is. Az igazán öntudatos Verlaine Hugo, Baudelaire, Leconte de Lisle leckéjét is belefoglalta kötetébe, miközben már tévedhetetlenül megszólalt a saját hangján is. Fordítója szintén feladatot rótt ki magára, és tiszteletre méltó csökönnyességgel végre is hajtotta. Fiktív, stilizált, átképzéletes lírai-drámai monológjaihoz föltehetőleg még ösztönzéseket is kapott kizemelt francia költőjétől. Fordítását jószerevével már pusztán létrejötte is értékévé avatja, de azzá teszik belső kvalitásai is. Reméljük, a kezdeti bizonytalanságokon túljut majd, vagy már túl is jutott, jó értelemben vett rutinja megszilárdul, és azt is, hogy lesz még kedve fordítani.

Bárdos László

GONDOLKODJUNK AZ ÁLLAM FEJÉVEL?

Anthony de Jasay: The State
Basil Blackwell, Oxford–New York, 1985. 291 oldal

Az állam. Kellemetlen, gyanús, bizonytalan és félelmetes érzés támad bennünk, sőt lázadás, engedetlenség iránti csábítást érzünk, ha az államra gondolunk. Mindig találkozunk

vele, ha úgy tetszik, benne élünk, mégse szívesen foglalkozunk vele, és nem is nagyon tudnánk meghatározni, hogy mi is egyáltalán.

Ez a bizonytalanság nemcsak az állam laikus polgárait jellemzi, hanem még azokat is, akik hivatásuknál vagy tisztségükénél fogva az állam szolgálói, sőt elméleti tájékozottság terén az államtudományok hivatásszerű művelői is könnyen sarokba szoríthatók.

Pedig az állam nem természeti csapás – az államot az ember eszelte ki, nevezte el, alakította és alakítja ma is. Az állam mai problémáinak – jó másfél évszázados ívbe helyezett – bemutatására vállalkozik Anthony de Jasay, azaz Jászay Antal – a magyar születésű, angol képzettségű közgazdász, számos társadalmi-filozófiai mű szerzője – egyszerűen AZ ÁLLAM címet viselő műve. Az először 1985-ben Oxfordban megjelent könyvet azóta több nyelvre lefordították, és alapossága, eredetisége, közérthető gondolatfűzése miatt számottevő sikert ért el. Jászay egyebek között az állam mai állapotát vizsgálja, a történeti gyökerekre és igazolásokra is tekintettel, illetve azt firtatja, hogy milyen jövődől vár az államra és az abban élő emberekre. Mindezt elsősorban állam és társadalom viszonyán keresztül szemléli.

Köztudott, hogy a prekapitalista társadalmakban a társadalmi és politikai közösség egybeesik. A kapitalizmusban válik el a társadalmi (magán) és a politikai (köz) szféra, és így a fennmaradó társadalmi egyenlőtlenség immár politikai egyenlőséggel párosul. E felfogás szerint a politikai állam biztosítja a polgári társadalom létét, mikor olyan funkciókat lát el, mint az ország, a nemzeti piac védelme, a külső versenyképesség biztosítása, belső viszonylatban a piaci önszabályozás általános feltételeinek létrehozása és védelme.

Az állam és társadalom közti közvetítésrendszer feladata egyfelől a társadalom elvárásainak kifejezésre juttatása, a konfliktusok feloldása, a legitimitáció, másfelől pedig az állam döntéseinek közlése. E közvetítő szférát alkotják egyebek közt a politikai demokrácia intézményei, az érdekképviseleti szervek és a politikai nyilvánosság intézményei. Bár az állam és társadalom elválasztása csak elméleti és virtuális elválasztás, mégis ez sugallja a polgároknak az állammal való szembenállás tudatát, és gerjeszti bennük a rajtuk kívül álló állam hatalmától való félelmet.

Épp ezen a ponton fordít egy nagyot az itt vázolt hagyományos elemzések Jászay, amikor az állam és társadalom viszonyát új megközelítésből tárgyalja. Elismeri a kérdések egyre növekvő fontosságát, amelyek a legitimitásra, az államnak való engedelmességre, az állam túlkapásai miatti jóvátételre vagy arra vonatkoznak, hogy mit kaphat az egyén, egy osztály vagy az egész társadalom az államtól. Jászay fölteszi az igen eredeti kérdést: *„Elegendő-e ezeket a kérdéseket csak az alattvaló szükségletei, igényei, lehetőségei és kötelességei szemszögéből tárgyalni? Nem értenénk-e meg jobban, ha az állam szemével is megnéznénk őket?”* Vagyis a szerző és ennek folytán az olvasó az állam helyébe kerül.

E kérdésfeltevés eredetisége vitathatatlan, maga a módszer már annál inkább lehet vita tárgya. A szerző ugyanis Machiavellire hivatkozik, aki talán először és utoljára próbálta magát az állam helyére képzelni. Machiavelli műve, A FEJEDELEM persze más korban és az államelmélet más módszertani szintjén született, hiszen a XVI. században az állam fogalma még nem absztrakcióként jelent meg, hanem az uralkodó személyéhez kötődött. Az eltelt évszázadok során az állam fogalma némiképp más lett, és az állam megszemélyesítése ezért megkérdőjelezhető. Ezt a könyvről írott kritikák meg is tették. A szerző a francia kiadás előszavában utasítja vissza a kritikákat, illetve érvel módszertana mellett. Az antropomorf és holisztikus módszert szerinte igazolja, hogy az államhatalmat, mégpedig nemcsak a diktatúrákban, de jóval diffúzabb és személytelenebb hatalmi rendszerekben is valós személyek csoportjai gyakorolják.

Magam részéről ezt az eredeti megközelítést indokoltnak és elfogadhatónak tartom, csak fel kívántam hívni a figyelmet az ezzel kapcsolatos vitára. A szerző által említettek mellett még az az indok is felhozható, hogy az állam emberek találmánya, és még ha maga a szervezet és az eszme túlnőtt is az egyes embereken, nem vonható kétségbe annak létjogosultsága, hogy magát az alkotót, az embert beleképzeljük az állam helyébe. A másik oldalon persze az állam általában nem azonosítható az éppen hatalmon levő emberek csoportjával vagy koalíciójával, mert az állam folyamatosan és huzamosan (ha a szuverenitáselmélet klasszikus elképzelésétől eltérően nem is „örökösen”) létező intézmény;

az államban épp a konkrét hatalmat gyakorló személyek gyakran változnak még a diktatúrában is, a plurális demokráciában különösen.

Egy könyv láttán, mely egyszerűen AZ ÁLLAM címet viseli, az olvasóban óhatatlanul felmerül, hogy milyen államfogalmat használ a szerző. Esetünkben Jászay a modern állam változásaira összpontosít. Ez önmagában nem volna baj, legfeljebb csatlakozik azon szerzők sorához, akik bosszantóan elhanyagolják azt a területet, mely az állam és államfogalom alakulásának korábbi történetéről szól. Viszont Jászay nem is tesz kísérletet az állam fogalmi értelmezésére, az általa használt államfogalom meghatározására.

Hadd emlékeztessenek ezzel összefüggésben itt csak arra, hogy az emberi társadalom kialakulását követően fejlődnek ki az együttélés szabályozásának és irányításának különböző formái. Amikor az együttélést hatalmi viszonyok szabályozzák, politikai közösségről beszélhetünk. Ezen az átfogó kategórián belül jelenik meg az állam. A politikai közösség adott formáinak állammá minősítése az emberek fogalmi absztrakciójának terméke. Az állam mint intézmény folyamatosan változik, következképp az állam eszméjét is ismételtelen újra kell fogalmazni. Ha az állam intézményi fejlődésének új fejleményeit beépítjük az állam és az államfogalom történetének egészére tekintettel lévő legáltalánosabb államfogalomba, akkor ezen az absztrakt államfogalmon belül újabb hangsúlyeltolódásra vagy módosulásra kell számítanunk. Ez a megváltozott absztrakt államfogalom viszont visszahat az állam és az államfogalom történetének a megítélésére, a történeti-eszmetörténeti tényeket az új szemüvegen keresztül, vagyis más fókusszal, más élességgel, más színben látatja. Két bonyolult kölcsönhatás befolyásolja tehát az állam elméletének fejlődését, melyek egyrészt az intézményi valóság és annak elméleti leírása között, másrészt az egyes történeti államkoncepciók és az államfogalom általános érvényű elvonatkoztatása között állnak fenn. Ez a két kölcsönhatás súlyos teoretikus problémát jelent a tudomány számára – általában és az egyes esetekben is.

Ehhez kapcsolódik a nehézségeknek az a másik csoportja, hogy az állam mint társadalmi intézmény, másodsorban az állam fogalma, végül az államelmélet mint tudományte-

rület egyaránt történeti jelenségek, de történeti megjelenésük nem egyidejű, egymásra vonatkoztatásuk a történelmi és szemantikai aszinkronitás által korlátozott. Eleve kérdéses és a jóval későbbi koncepció ismérveinek való megfeleléstől függ, hogy mikortól beszélhetünk az állam intézményének létéről. Az állam önálló fogalma mindenesetre csak a „modern” állam kialakulásának időszakában, a XVI–XVII. században jelent meg, és később számtalan, egymástól olykor gyökeresen eltérő változata jött létre. E sok alakban mutatkozó állameszme történeti megjelenését és elterjedését csak újabb késéssel követi a XIX. század közepén az államelméletnek, az állam jelensége önálló vizsgálatára hivatott tudományterületnek a körvonalazódása. Állam, állameszme és államelmélet aszinkron történetiségéből ered az állammal kapcsolatos bizonytalanságaink egy része.

E kérdések elhanyagolása az államfogalmat például statikus és abszolút jellegű kategóriává merevíti, mely a múltra nézve valóminő sosem létezett állandóságot sugall, a jövőt illetően pedig nem tudja az intézményi változásokat leírni, egyszóval valós magyarázóereje egyik vonatkozásban sincs. Nyilvánvaló az is, hogy az államelmélet a politikai gyakorlathoz fűződő esetleges funkcióját hosszabb távon csak úgy tudja betölteni, ha a valóságos folyamatok adekvát és torzítatlan ábrázolására törekszik. Az államelmélet tehát akkor felel meg feladatának, melyet akár immanens tudományos önértékként állít maga elé, akár a társadalomirányítási és politikai gyakorlat vár el tőle, ha tárgyának, az államnak valóságos mozgását, szerepváltozásait fölismeri és magyarázza, ezzel közvetve az állam adott társadalmi környezetben és helyzetben való gyakorlati működésének hatékonyságához – a kormányzati feladatoktól kezdve a jogalkotásig bezárólag – hozzájárul, az állam működését és esetleges változásait befolyásolja. Az abszolutizált és statikus államfogalom sem tudományos, sem gyakorlati szempontból nem kielégítő.

Ebből következik, hogy az állam fogalmát nem abszolút és statikus kategóriaként, hanem ellenkezőleg: relacionálisan (mannheimi értelemben) és dinamikusán kell szemlél-nünk. A különféle ismereteket nem abszolutizálva, hanem a történelmi létösszefüggések-re vonatkoztatva kell ábrázolni; a gondolatok

és a fogalmak változók és viszonylagosak, konkrét helyzet és időpont esetében sem szabad abszolutizálni őket. A relacionizmus is inkább az időbeli változásra figyelemmel érzékelhető, és nem egyetlen korban. Az pedig aligha szorul bizonyításra, hogy a dinamikus elvet a történeti látásmód viszi be a társadalomelméletbe.

Az állameszme a XIX. és XX. században – különösen a nemzet és az állam összekapcsolása miatt – bonyolult fejlődésen és vitákon ment keresztül. A legerterjedtebb államfogalmak az eddig említett elmélettörténeti hagyaték különböző elemeit ötvözték. E felfogásokban az állam független, szuverén a nemzetközi életben, az államok közösségében; az állam a területe és lakói fölötti főhatalmat gyakorolja – a legitim erőszak-alkalmazás monopóliumát –, ahogy Max Weber mondta. A demokratikus államokban a szuverenitás, a végső döntéshozó a nép, amely ezt a képviselői testületeken keresztül delegálja a kormányzatra. Az alkotmányos jogállamban pedig, mely szintén az utóbbi két évszázad eredménye, a szuverént az írott vagy íratlan alkotmány szabályai és általában a jog köti és korlátozza. Mindez az állam fejlődésének az abszolutizmustól a demokrácia felé való haladását jelenti, noha épp a XX. század adta minden korábrinál riasztóbb példáit az állam totalitáriánussá válásának és az állam mindenkifölöttiségét hirdető ideológiának, az etatizmusnak.

Megítélésem szerint Jászay sajnálatosan spekulatív módon használja az állam és társadalom fogalmát, a fentebb vázoltak szerinti meghatározására nem tesz kísérletet. Az állam fogalma így nála történetietlen lesz, a spekulációiban bőven sorolt történeti példák ellenére. Persze ötletének, az állam fejével történő gondolkodásnak mintegy axiómája „*az Állam én vagyok!*” paradoxona, de ez nem csökkenti a mű olvasása során mindvégig zavaró érzést, hogy nem tudni, ki is valójában az állam, melynek fejével gondolkodunk. Angol nyelvű munkánál különösen érdekes az állam fogalmának ilyen elvont, kiüresített használata, hiszen különböző okokból az angolszász elmélet a XX. században megszabadult az állam fogalmától, és azt a kormányzat (*government*) konkrétabb megjelenésével váltotta föl. Az állam elméleti kategóriájában e nyelvtérületen jószerivel csak a marxisták, il-

letve a marxizmust megszüntetve megőrző szerzők gondolkodnak.

Az eddig tárgyalt módszertan persze valójában azon ítélhető meg, hogy milyen eredményt ér el vele a szerző. Gondolatmenete nagyívú, mely a múlt tapasztalataiból és a jelen folyamatok elemzéséből levont következtetéseket merészen meghosszabbítja a jövőbe is (amivel már sokan felsültek – vagy legyünk határozottabbak: eddig mindenki szükség-szerűen felsült). A „fejlődés” Jászay elképzelése szerint negatív: attól az állapottól, melyben az állam céljai nem versengenek alattvalói céljaival, oda jut, ahol az állam már szinte teljesen birtokolja polgárai tulajdonát és szabadságát.

Elsőként bemutatja azt a minimális államot, amely nem kerülne konfliktusba a polgári társadalommal. Ezt a tulajdonnak és a szerződésnek tulajdonított jelentős szerep miatt nevezi „kapitalista” államnak. Valamely tárgy megtalálása jogalapot ad tulajdonlásához, miközben az egyének egymást keresztező önös ambícióit egy mindenkit felölelő társadalmi szerződés csatornázza be. Maga az állam pedig minimális. De miként lehetséges, hogy az antropomorf, akarattal rendelkező állam korlátozza, sőt egyenesen minimalizálja önmagát? Ez csak úgy lehetséges, hogy az állam céljai a politikán túliak. A kormányzás célja nem több, mint a minimális államnál többet kívánók távol tartása és megfékezése. Ilyen állam azonban csupán elméletben létezik, a valóságban pedig csak egy-két XVIII. vagy XIX. századi államban sejlettek fel az elméleti modellhez közelítő törekvések és vonások.

A valóságban a kapitalista állam kialakulása más logika szerint haladt, és a minimálisnál ugyancsak nagyobb államot célzott meg. Leo Strausstól, a jeles politikai filozófustól kölcsönzött kifejezéssel ennek a szemléletmódnak a forrása a „*politikai hedonizmus*”. A politikai hedonizmus két változatáról esik szó. Az egyén politikai hedonizmusa az önkéntes megállapodáson nyugvó társadalmi szerződésnél átfogóbb együttműködést remél. A feltételezett uralkodó osztály pedig az uralmat biztosító gépezetet látja az államban. Mindkettő eszköznek tekinti az államot, amely mások érdekeit szolgálja, s amelynek nincs saját érdeke, ezért is merik a politikai

hedonisták saját jogaikat és hatalmukat legalább részben az államra ruházni. Valójában könnyű belátni, hogy az állam csak az egyhangú meggyőződésen levő társadalmakban igazodhatna kizárólag mások érdekeihez, az érdekek sokféleségén alapuló társadalomban a konfliktusok megoldása során valójában saját érdekeit követi.

Az állam lényeges vonása, hogy miként fogadtatja el magát a társadalommal. A kapitalistákkal szemben ellenséges, beavatkozó társadalommal foglalkozó fejezet ennek a problémának különböző oldalait járja körül. Az állam lehetőségei korlátozottak abban, hogy engedelmességet vivjon ki akaratának, és ez a technika lényegében az elnyomás és a beleegyezés különböző kombinációiban áll. Az ellenséges és megosztó állam taktikája az, hogy a társadalom széles rétegei számára előnyöket kínál más rétegek rovására. A nyertesek és vesztesek így módon történő előállításának melléktermékeként az államapparátus megnövekszik.

A marxista felfogással polemizálva Jászay úgy véli, hogy az uralkodó ideológiák előíró tartalma inkább az állam érdekeivel esik egybe, semmint az uralkodó osztályéval. Ha nincs is uralkodó osztály, az állam és az uralkodó ideológia együtt jelenik meg. A spekulatív séma szerint ezután alakul ki az újraelosztó állam, mely maga dönti el, hogy kiket preferáljon kiknek a rovására.

A már eddig is bőven provokáló kötetnek a hagyományos gondolati sémákat talán legdrámaibban felrúgó fejezete a harmadik, ahol Jászay a demokratikus értékeket veszi bonckés alá. Az előzőleg tárgyalt teljesen újraelosztó állam ideológiai ellenpárja a liberális ideológia által uralt állam. Mikor az állam az elnyomó uralomról a konszenzuson alapuló uralomra tér át, különböző eljárásoknak kötelezi el magát, mint például az egy ember – egy szavazat szabálya vagy a többségi uralom elve. Az elnyomás csökkentése és a konszenzus növelése a demokratikus értékek felé való elmozdulást jelent. Az állam ebben a helyzetben úgy okosodik, hogy több nyertes legyen, mint vesztes, és kiválasztja azt a csoportképző ismérvet, amely alapján ez megvalósulhat. Könnyen belátható, hogy a „több nyertes, mint vesztes” szabály könnyebben és gyümölcsözőbben érvényesíthető, ha

a vesztesek a gazdagok, mint ha a szegények lennének. A liberális ideológia alapján működő állam nem igényli azok egyetértését, akik az ideológia olyan módosított változatait vallják, mint például, hogy a cél több nyereség és nem több nyertes, vagy hogy az állam csak azzal a feltétellel cselekedhet, hogy a szabadságot nem korlátozza. Az utóbbi jellegű szabályok a demokratikus politika korlátai.

Ezért Jászay szemügyre veszi, egyúttal megsemmisítő kritikával illeti a liberális ideológiának olyan kiadásait, melyek azt igyekeznek igazolni, hogy a demokratikus politikák demokratikus értékeket termelnek. Az egyik ilyen elmélet szerint a bevételek egyenlősítése maximalizálja a hasznot. Divatosága miatt érdekesebb, ahogy John Rawls mérsékelt egalitarianizmusát utasítja vissza.

Jászay szerint a liberális ideológia, mivel sikertelenül erőlködik azon, hogy bizonyos gazdasági és politikai egyenlőségek olyan végső és kétségbevonhatatlan értékekhez vezessenek, mint a hasznosság vagy az igazságosság, többnyire valójában az egyenlőséget magát emeli végső értéké, mely önmagáért értékes. Ezek rendkívül súlyos szavak, hiszen a jelenlegi liberális demokráciák társadalomelméletének szinte egyetlen végső értéke az egyenlőség vagy, ha úgy tetszik, az egyenlő szabadság, mindenki egyenlő joga az egyenlő szabadsághoz. A szekularizált társadalmak a maguk pozitívalódott jogával más végső értéket nem nagyon tudnak felmutatni, mint az egyenlő szabadságot. Márpedig Jászay kíméletlenül érvel az egyenlőség ilyen felfogása ellen. Érvei közül az egyik relativista, a másik pszichológiai. Az első szerint nem lehet az egyenlőséget csak úgy általában szeretni; valójában az ember az egyik egyenlőséget egy másfajta egyenlőség elé helyezi. Ez a viszonylagos egyenlőség pedig nem szolgálhat egyetemes erkölcsi mérceként. A másik érv szerint az embernek annyira bensője az irigység, hogy azt nem lehet demokratikus politikával orvosolni. A vagyonok egyenlősítése nem fogja csökkenteni az embereknek a szomszéd jobb sorsa miatti irigységét. Ha minden kastélyt porig égetnek, ha az előjogot az érdem váltja föl, és minden gyerek ugyanabba az iskolába jár, az irigység akkor is fönmarad.

Mit tehet az állam egyre nehezebb helyzetében? Meg kell vásárolnia az egyetértést, és ezt elsősorban megint csak újraelosztással te-

heti. Az államot egyik joggal zavaró tényező az alkotmányosság, Jászay némileg technicista megközelítésében konkrétan a merev alkotmány. Jászay szerint azonban az alkotmány hasznos is lehet az állam számára, mert bizalmat ébreszt a hatalom iránt, ha pedig nem felel meg a társadalmi érdekvizonyoknak, nagy valószínűséggel létrehozható egy olyan koalíció, mely elegendő a megváltoztatásához. Az állam igazi bajai akkor kezdődnek, amikor megvásárolja a társadalmi konszenzust. A könyv leegyszerűsített absztrakt példája szerint ha az emberek közti egyetlen különbség az, hogy mennyi pénzük van, és arra az újraelosztó programra szavaznak, amellyel a legtöbbet nyerhetik vagy a legkevesebbet veszthetik, akkor az állam és az ellenzék által kínált programok alig fognak különbözni egymástól.

Ebben a szoros versenyben az állam kénytelen a vesztesektől történő minden elvonást a nyertesek közt felosztani, és semmit sem tarthat vissza saját rendelkezésére. Így minden jövedelmét feléli önmaga pusztá fenntartása érdekében. Kevésbé elvontan az érdekképviseleti csoportok működésén és térhódításán érzékelteti azt a folyamatot, amelyben az újraelosztási rendszer ipari, foglalkozási és területi dimenziók mentén létrejött kiskapuk és kedvezmények szövevénye lesz, s ez sokkal bonyolultabb, mint a hagyományos gazdagszegény megosztás.

Ami a leglényegesebb, hogy az egész folyamat kicsúszik az állam ellenőrzése alól. A „szenvedélybeteg” redistribúció révén kialakult társadalmi csoportszerkezet mindegyik csoportot képessé teszi arra, hogy ellenálljon az újraelosztásnak vagy felépüljön az általa okozott veszteségekből. Ez elszabaduló inflációt eredményez. Erre az állam panaszáradatba kezd a társadalom kormányozhatatlanságáról, önzéséről, a nehéz idők megkövetelte áldozatok vállalására való képtelenségéről. Mindehhez járul a bruttó és a nettó redistribúció közötti szakadék tágulása – végül is a nagymértékű bruttó újraelosztás igen szerény nettó egyenleghez vezet. Mindez zűrzavart okoz, és általános csalódottságot és frusztrációt gerjeszt.

Jászay szerint ezzel az állam átalakulása befejeződött: a XIX. század közepének reformista csábitójából a XX. század végére a tapasztalomban kinlódó újraelosztó kuli vált,

akit saját konszenzuseresésének nem kívánt hatásai ejtettek rabul, és minden maradék erejét önmaga fenntartására kell fordítania. Ebből a lehetetlen helyzetből csak úgy tud szabadulni, ha megszabadul a konszenzuseresés és a választási versengés kötelékétől.

És itt vagyunk a szerző által felrajzolt fejlődési ív logikai végpontjánál: a demokráciát a totalitarizmus váltja föl. A polgári társadalom egészében totósított gazdasági hatalomhoz a központosított politikai hatalom társult a megelőző történelmi korokban. Az államkapitalizmusban mindkét hatalom központosított és egyesült lesz. A könyv végső víziójában egy olyan ültetvényszerű állam képe jelenik meg, ahol az állam a tulajdonosa mindennek, a javaknak és a munkásoknak egyaránt. Ettől a rendszertől idegen a piac, a fogyasztás, a pénz. Megvalósul a teljes foglalkoztatottság, az alapvető szükségleteket kielégítő és a kulturális javak egyaránt olcsók, de a fizetés alig több, mint zsebpénz. Ebben a rendszerben az állam önkényesen gyakorolható hatalma maximális.

Az izgalmas és magával ragadó gondolati játék ezzel véget ér. De mit tudunk vele kezdeni? Sokat is, meg keveset is. Mindez a módszerből következik. Fent már elfogadtuk, hogy maga az a gondolat, hogy a szerző az állam helyébe képzeletben magát, annak antropomorfizmusával és holizmusával együtt, szellemes és igazolható. Ebből azonban nem következik az, hogy a gondolatmenet módszere is sikeres lesz. A szerző a modern államfejlődés történeti elemeiből építkezik, különösen az elmúlt másfél évszázadból. A történeti és elméleti adatokat azonban nem történeti rekonstrukcióra használja föl, hanem egy általa elképzelt logikai fejlődésbe építi be. Ez a logikai fejlődés a társadalom és állam elviselhető együttélésétől a társadalomnak az állam által történő teljes elfoglalásáig vezet. Maguk a részlemzések meggyőzők, ha vitára ingerlők is. Az egyes kérdésekre vonatkozó elméletek széles körét szövi az érvelésbe, és a könyv valódi értékei e részletelemzésekben rejlenek. Az állam minimalizálásának lehetőségei, az egyenlőség problémája, az egalitáriánus elméletek kritikája, a redisztribúció csapdája – hogy csak néhányat említek – a modern államelméleti irodalom megkerülhetetlen lapjai. Hasonlóan fontosak ezek az elemzések a gazdaságtan vagy akár a szociológia számára is.

Maga a logikai ív, amibe e remek részletek illeszkednek, kevesebbet nyújt. Az az elképzelés, hogy a redisztribúció csapdjából az állam csak a totalitarizmus felé tud menekülni, ugyan nem zárható ki, de nem is bizonyítható. Módszertanilag kétes vállalkozás a múltbeli változásokból kirajzolódó ívet a jövőre is meghosszabbítani, hát még a múlt és jelen tényeinek és elméleteinek egy logikai hipotézisre épített trendjét jövőbeli vízióval megfejteni. Az egész vízió arra a gondolatra épül, hogy a valóságban egyébként sohasem létezett minimális állam helyére lépő szenvedélyesen újraelosztó állam, mely a redisztribúcióval vásárolja meg a társadalmi beleegyezést, másként nem menekülhet szorult helyzetéből, csak ha a racionális totalitarizmus felé mozdul el. Ez a totalitarizmus pedig, ahogy a könyv lapjain leírásra kerül, nem más, mint az úgynevezett létező szocialista állam.

Ennek ellene mond, hogy a létező szocializmus államai nem az újraelosztó állam válságára adott válaszként jelentek meg, ezért az újraelosztó állam államkapitalizmusba, illetve szocializmusba való átmenete csak hipotézis.

A szerzőnek nem is volt különösebb szerencséje, mert az 1985-ben megjelent könyvben megjósoltakkal ellentétben éppenséggel néhány évvel a publikálás után az egy párt uralta szocialista rendszerek összeomlottak. A francia kiadás előszavában erre is kitér Jászay. Az ültetvényszerű állam összeomlásának két okát tételezi föl: az egyik lehetőség, hogy az elmélet téves, és az állam visszatér ahhoz, hogy újraelosztással vásároljon támogatást. A másik az, hogy a kommunista rendszerek hatalmának összeomlása véletlen, és döntően a hatalmon levők butaságának következménye volt. Az elmélet kétségtelenül tévesnek bizonyult, legalábbis rövid távon, ezt azonban nem túloznám el. Amaz előre nem látható és történelmi jelentőségű fordulat ellenére, hogy a totalitarizmus szocialista változata megbukott, nem feledhetjük, hogy tartós demokratizálódásra Európa ezen régiójában még nem került sor, és rengeteg külső-belső veszély leselkedik az új keletű demokráciákra. Vagyis, bár bizunk az ellenkezőjében, azért Jászaynak még igaza lehet. Persze a jelen állapotok mellett nem meggyőző a könyv általános íve. Végül is nem tudhatjuk meg,

hogy mi lesz az állammal – osztozunk gyöt-rődésében, nehézségeiben, de megoldást nem kapunk.

A szerző azzal ajánlja művét, hogy érveit akkor is értékeljük és hallgassák meg, ha válaszaival végül is nem értenek egyet. Tartalmilag vagy értékszempontból pedig azzal igazolja a művet, hogy a levezetés olvasói láthatják, logikailag hova vezet az államfejlődés, és még időben beavatkozhatnak, megvonhatják támogatásukat azoktól a lépésektől, melyek bekövetkezését nem tartják kívánatosnak. Kísértetiesen emlékeztet mindez Machiavelli A FEJEDELEM-ének megítélésére – sokan gondolták, hogy Machiavelli azért mutatja meg a mérget, hogy meg lehessen találni el-lenszerét.

Jászay is drámaian mutat rá arra a társadalomra leselkedő veszélyre, hogy a társadalmi folyamatokat ellenőrizni képtelen és önmagát épp csak fönttartó állam erős kísértést érez a totalitarizmusba fordulásra. Ennek legriasztóbb oldala, hogy ezt adott esetben maga a társadalom is elfogadhatónak vagy egyenesen jónak találhatja. Ez az a demokratikus zsarnokság, melyről már a múlt században oly érzékletes képet nyújtott a Jászay által kiemelt tisztelettel idézett Tocqueville: ez a hatalom az egyenlőségben nevelt és élő embereket szelid és békés szolgaságban tartja. A vitatható módszer ellenére és az izgalmas részletek mellett ezért számomra Jászay művének legfontosabb üzenete az, hogy óvakodjunk, ha az állam az egyenlőséggel kíván minket boldoggá tenni vagy megvásárolni. Tehát köszönjük meg a szerzőnek, hogy – legalábbis egy szellemi kaland erejéig – megtanított minket az állam fejével gondolkodni.

Paczolay Péter

ÚTJELZŐK VÁLTOZÁSA?

*Bánki M. Csaba: Az agy évtizedében
Biográf, 1994. 360 oldal, 489 Ft*

A pszichológiában és a pszichiátriában, az emberi magatartással foglalkozó tudományokban immár több mint száz éve két egy-

mást kizáró vagy legalábbis nehezen összeegyeztethető felfogásmód, paradigma viaskodik egymással. Az egyik szerint a normális vagy a kóros magatartás jellegzetességei túlnyomórészt vagy kizárólag az agyműködés elveivel magyarázhatók. Az aggyal foglalkozó tudomány fejlődésének megfelelően ezek az elvek fokozatosan változtak, az agyműködés alapvető mechanizmusait mindig máshol keresték – régebben az anatómiai felépítésben vagy a szövettani elváltozásoknál, korunkban leginkább a biokémia szintjén –, maga a paradigma azonban a XIX. században élt Wilhelm Griesinger óta, aki a pszichiátriái betegségeket az agy betegségeinek minősítette, lényegében nem változott.

A pszichogenetikusan szemben a kóros és az egészséges magatartási megnyilvánulások mögött nem az agyműködés elveit, hanem a magatartás és az érzelmi élet autonóm jellegzetességeit és törvényszerűségeit kereste. Ennek megfelelően például a pszichoanalízis – a pszichogenetikusan szemben talán legteljesebb változatát képviselve – a pszichiátriát önálló pszichológiai módszerként, az élettan és a kórélettan befolyásától mentesen kívánta kiépíteni.

Mind a két paradigma fennmaradt, győzelmeket és vereségeket könyvelt el. Ma már nem fojthatjuk el mosolyunkat, amikor például régi pszichoanalitikus tanulmányokban az epilepszia mélylélektani hátterét boncolgatják a szerzők. Hiszen manapság aligha képezheti vita tárgyát, hogy az epilepszia szervi agybetegség, bár más organikus elváltozásokhoz hasonlóan lefolyását módosíthatják lelki befolyások is. A neuroleptikumok, az elmebetegségek gyógyítását forradalmasító gyógyszerek felfedezése és több évtizedes alkalmazása igen erős bizonyítéka a szkizofrénia és más pszichiátriái betegségek biokémiai hátterének.

Máskor viszont a cerebrocentrikus, agyközpontú paradigma fogott mellé. Számos nagy hírveréssel beharangozott teória tűnt el időközben a tudománytörténet temetőjében a szkizofrénia pajzsmirigyelméletétől a demetilálási hipotézisig (vagyis hogy az elmebetegségeket egy kémiai vegyület kóros lebontása, a metilgyóktól való megfosztása, demetilálása okozza). Az igen elterjedt neurotikus megbetegedéseknél a szervi elméletek mindeddig – úgy tűnik – kevés haszno-